

Over de oude HOLLANDSE ZENDING

door JOH. VAN HULZEN

VIII

Een sprekend geval van willekeur en onrecht was, hetgeen er met de hooggeachte en populaire dominee Heurnius geschiedde.

Deze man heeft 15 jaar in Indië gediend. Hij was iemand van het ware zendingsslag; onder de heidense bevolking van Ambon was hij zeer bemind. Acht jaar stond hij te Batavia. Daar preekte hij eens over de 13e Zondag der catechismus: van de sleutelen des hemelrijks en de christelijke ban. Gouverneur-generaal Specx (Coens opvolger) was er bij. Deze grote heer had in een censuurkwestie van de kerkeraad ingegrepen, zonder zich aan enig kerkrecht te storen...

Heurnius toonde in zijn preek aan, dat de kerken vrij en ongehinderd, zonder inmenging van de overheid, de censuur moesten uitoefenen. Deze openhartige uiteenzetting had tot gevolg, dat de predikant door Specx werd gesuspendeerd en zelfs een maand de gevangenis indraaide. Daarna kreeg hij een strafoverplaatsing naar de kust van Koromandel.

Daar is verder het geval Gordon. Deze predikant had zich in ongunstige zin over de Ambonse gouverneur uitgelaten. Voor dat feit werd hij van zijn standplaats Haroekoe gehaald, in de gevangenis gezet, enige dagen in de ketting geklonken aan de openbare weg te werk gesteld, gelijk men met andere gestraften deed. Bij vonnis van de Ambonse justitie werd hij uit zijn ambt ontslagen en naar een eilandje onder Banda verbannen. Enige jaren later zond men hem naar Batavia op.

Met zijn gunstige kerkelijke getuigschriften wendde hij zich aldaar tot de gouverneur-generaal Van Outhoorn om recht. Vergeefs. Hij vroeg om afschrift van zijn stukken — hij kreeg het niet. Teruggezonden naar Holland, leed hij in de Tafelbaai schipbreuk, bij welke ramp zijn vrouw en kind het leven verloren. In Nederland aangekomen, werd hij gerehabiliteerd, maar waagde het niet, naar Indië terug te keren.

François Valentijn, de bekende dominee-schrijver, heeft ook ondervonden, geen persona grata te zijn. Het dient erkend te worden, dat het historisch onderzoek een bepaald onsympathiek beeld van hem geeft. Tijdens zijn verlof in het vaderland, of liever een tussenverblijf van 10 jaar liefst, wist hij de classis Amsterdam en de heren bewindhebbers voor zich in te nemen en te bedingen, dat hij op zijn oude standplaats Ambon herplaatst zou worden.

Op Batavia aangekomen, legde hij zijn papieren over, doch kreeg te horen: „U gaat als prediker te velde mee op expeditie naar Oost-Java”.

Terecht maakte hij zijn bezwaren kenbaar: „De majores hebben mij voor Ambon bestemd”.

Antwoord: „Die heren kunnen beloven, wat zij willen, wij maken hier de dienst uit. En al loopt u alle heren van de raad van Indië af, u gaat met het leger mee, of anders rechtsomkeert naar het vaderland, en zonder gage”.

Dus ging hij mee op expeditie, kwam lang vóór

het einde der zeer afmattende veldtocht meer dood dan levend op Batavia terug en smeekte in zijn asgrauw legergewaad de gouverneur-generaal Van Hoorn, hem thans naar Ambon te zenden, wat toch zijn bestemde plaats was. Toen verhoorde men maar zijn bede.

Een paar jaar later kwam hij in conflict met de gouverneur van Ambon. Hij lag trouwens doorlopend overhoop met de mensen, ook met zijn collega's. De gouverneur zond hem naar Batavia op en Valentijn kreeg een proces aan zijn broek wegens valse beschuldiging van de Ambonse gouverneur. Listig wist hij de affaire van het politieke naar het kerkelijke terrein te verleggen ja, hij deed er een eed op, dat de zaak slechts een incorrecte handeling van de gouverneur in doopkwesties betrof. Hij smaakte de voldoening, door de raad van justitie te worden vrijgesproken.

Maar — hangende het langdurige proces plaatste de regering hem naar Ternate over! Hij weigerde te gaan, zich beroepend op zijn privilege voor Ambon. Op deze weigering volgde prompt schorsing en inhouding van traktement.

Het eind was te voorzien: Valentijn werd als man zonder gage, zonder rang, aan de tafel der gewone matrozen naar het vaderland opgestuurd. (Maar die dingen vindt men niet in zijn boek...)

Daar was verder het trieste geval met dominee Gueynier, predikant der Maleise gemeente te Batavia. Hij wilde namelijk voor de terechtstelling van een ter dood veroordeelde Makassar niet het usantieë gebed uitspreken, om de zeer gegronde reden, dat de veroordeelde een gelovig mohammedaan was en op bijstand van een predikant geen prijs stelde. De autoriteiten, nogal formalistisch, eisten nochtans een ordelijke terechtstelling, dus met gebed. Gueynier weigerde. Resultaat: ontslag en teruggestuurd naar de vaderlandse schoorsteen. De man had nota bene veertien jaar onafgebroken trouwe dienst op zijn conduite...

Met deze en dergelijke gevallen zou ik u, geduldige lezer, nog langer kunnen ergeren, maar ik zal me hiervan onthouden, omdat u dan de *onjuiste* indruk zou krijgen, alsof de verhouding tussen civiel en kerkelijk ambt door deze excessen beheerst werd. Dat was gelukkig niet zo. Menigmaal troffen we een uitstekende samenwerking tussen de plaatselijke gouverneur of vertegenwoordiger der compagnie in de kerkeraad en de predikanten aan. Het spreekt echter vanzelf, dat het kwaad gerucht der incidenten de animo tot dienstnemen bij de compagnie niet bepaald aanmoedigde. De klachten over het chronisch tekort aan predikanten verbazen ons dan ook allerminst. Veeleer verwonderen we ons er over, dat er ieder jaar nog enige dominees zich vrijwillig voor de dienst in de Oost aanmeldden en verschillende van hen blijvers werden. Dit is voor ons een zijdelings bewijs, dat de verhoudingen in het algemeen niet zo ondragelijk waren.

DE APPELBOOM

NELL HOUWINK-VAN NIE

Eenmaal aangepast aan de dienstknacht-gestalte, gewend aan de tropische hebberlijkheden der hoge heren, vonden met name de predikanten van een *vaste* gemeente veel bevrediging in hun arbeid. Met uitzondering van mannen als Heurnius en enige anderen, waren zij evenwel niet bezielde met die bijzondere roepingsgedachte, welke hun leven geheel op de *zending onder de heidenen* kon richten. De ijver voor het aanleren van een der vele landstalen werd door de willekeurige overplaatsingen vaak gedoofd. Velen begonnen met ambitie, maar moesten het spoedig opgeven, omdat ze een met moeite geleerde taal elders toch niet konden gebruiken. Talloos zijn de beginstudies in de vorm van uitgebreide woordenlijsten — en hoeveel klein vertaalwerk is er verricht, getuigend van ernstige arbeid en zeker van goede wil.

Een wezenlijk monumentaal werk is de Maleise Bijbelvertaling van dominee Melchior Leydekker, die onafgebroken 23 jaar op een landgoed tussen Batavia en Buitenzorg heeft gewoond, immer arbeidzaam. Hij was gevorderd tot Efeze 6:6: „Niet naar ogen dienst, als mensenbehagers, maar als dienstknachten van Christus, doende Gods wil van harte...” — toen God deze dienstknacht tot Zich riep.

Zijn bekwame collega Van der Vorm heeft de geweldige arbeid voltooid.

Hij was een dwaas, zei men en had een appelboom in zijn tuin. Vaak stond hij bij de knoestige, gedrongen stam en dacht: het was een appelboom, als die in het paradijs stond en waarvan Eva de vruchten plukte en in welks gewrongen takken de slang zich schuil hield. Waarom nam Eva van de vruchten? Om te zijn als God? Zoals hem vroeger op de christelijke school was geleerd? Neen, om gelukkig te worden, had hij later begrepen. Later, toen hij verder het leven in en van het geloof afgedwaald was. De mens leeft enkel om het geluk deelachtig te worden, zoveel had hij wel begrepen na jaren van hard werken, waarin de fortuin hem had toegelachen met alle schakeringen, die ze tot haar beschikking had in de tijden, die hem gunstig waren en waarin het „geluk” op zijn hand was. En in de jaren van tegenspoed, die hem niet gespaard waren gebleven, had hij deze mening bevestigd gezien in het geploeter van de arme drommels, die toen zijns gelijken waren, om zich iets van het geluk, dat de rijkdom met zich brengt, eigen te maken. In zijn „kwade jaren”, zoals hij de tijden van armoede in zijn leven noemde, had hij veel leren denken. En nu had hij op veertigjarige leeftijd zijn theorieën over het leven uitgedacht en netjes opgesteld. Het zag er ongeveer zo uit: Ten eerste: een mens leeft om gelukkig te zijn. Dat dit niet lukt is de schuld van de verkeerde verdeling van geld, want geld hebben is geluk hebben. Het onbevredigd zijn, wanneer men rijk is, komt voort uit het weten dat anderen het geluk niet hebben. Er zijn vele vormen van weldadigheid, ieder zoekt zijn eigen vorm. En dan ben je gelukkig? Dat vroeg hij zich af, terwijl hij een welverzorgde, goed-doorvoedde hand ophief naar de nog bleek-groene appels, die tussen de bladeren schemerden. Hij moest nog wachten met plukken, over enige weken eerst zouden de vruchten pluk-rijp zijn. Waren de appels in het paradijs altijd rijp? vroeg hij zichzelf af. En wie was de slang? Het kwaad, was hem geleerd. Of was zij enkel de aansporing tot het leven, het schot vóór de start? Dat zou hij willen geloven! Grijp naar de vrucht, Eva, wordt mens en begint de eeuwige strijd om het geluk!! En wat gebeurde er toen? Verjaagd werd zij met Adam uit de hof van Eden, uit de tuin van God. Ja, dat had hij altijd goed begrepen, het paradijs was niet voor de mensen of, ja eigenlijk wel, maar ze moesten vechten voor hun geluk! Dat vond hij heel vanzelfsprekend. Daarom had hij ook zo'n hekel aan die rijkelui's zoontjes, die zonder te werken het tóch goed hadden. Verdienen moest je je geluk. Daarom bleef God voor hem zo'n onbegrepen iets. Het

was niet eerlijk, vond hij, zoiets toe te laten. Die rijkelui stonden voor hem op één lijn met die dwaze, arme gelovigen. Hoe kon je nu dankbaar en gelukkig leven, wanneer je een lege maag had? Dat was ziekelijk! Gelukkig waren die „godvruchtigen onder de armen” uitzonderingen, die zijn regel bevestigden: Dat een mens met een lege maag ongelukkig en dus ongelovig móest zijn. Wat kwezelen die dominé's toch, dat een mens geboren wordt om God te zoeken, te vinden en te verheerlijken!

Een mens wordt geboren om het geluk te zoeken, na te jagen en te vinden!

Hij liet de tak los, die zijn opgeheven hand omvat had en borg de hand in zijn broekzak. Een diepe zucht steeg op uit zijn zware borst, toen hij bedacht, hoe zeer weinigen aan het vinden van het geluk toekwamen. En als zij dan al het geluk vonden, wat dan nog? Hij zette zich loom in beweging om aan deze lastige vraag te ontkomen.

Hij slenterde de tuin verder in.

„Kom,” mompelde hij terwijl hij zijn weerzin voelde groeien. Waarom piekerde hij toch zo de laatste tijd? Hij werd beslist oud. Hij werd ook weer te dik. Als zijn hart maar goed bleef!

Zijn buurvrouw wendde zich af van het raam. Ze kon de dikke Huisman niet meer zien, nu de appelboom zich tussen haar en de man schoof. „Het is toch een dwaas, om daar maar te staan denken met een tak in zijn hand,” zei ze zacht.

„Hij is een goed mens,” denkt juffrouw Jansen als ze de glanzende wagen voorbij ziet rijden en de volksbuurt indraaien. Of hij naar haar toe gaat? Ze staat in de rij bij de groentenboer. Jammer, dat ze niet weg kan hier, om te zien of Huisman weer naar haar man gaat. Of hij weer melkbonnen brengen zal en achteloos een tientje zal neerleggen op tafel? Kees hoefde geen dank-je te zeggen, zei hij erbij, het was hem, Huisman, niet te doen om dank! Kees vond het helemaal in orde, zei hij, toen Huisman weg was. „Och vrouw, die vent bulkt van de dubbeltjes, zo'n onnozele tien pop is niks voor hem!” Maar zij, juffrouw Jansen vond het toch een hele gift, hoewel ze in deze tijd wel had leren inzien, dat het geld veel van zijn vroegere waarde had verloren.

„Dat wel,” zei het ouwe heertje naast haar, alsof hij haar gedachten had geraaden „maar je kunt er nog minder buiten dan vroeger. En al lijkt het of we door de distributie allemaal evenveel krijgen, je zult het met me eens zijn, dat als je maar geld hebt tegenwoordig, je nog genoeg te eten krijgt.”

„En of,” viel een lange schrale vrouw

Over de oude HOLLANDSE ZENDING

door JOH. VAN HULZEN

IX (Slot)

Ons VIIIste artikel besloten we met een herinnering aan Leydekkers Bijbelvertaling in het Maleis. Dat dergelijk ondernemend werk, getuigend van geloofs- en daadkracht, juist op de grens van de 17e en 18e eeuw werd voltooid, is mij in zekere zin een symbool: de 18e eeuw zal teren op de 17de, in materiële en geestelijke zin.

Omstreeks die tijd ging ook Camphuys ten grave, die grote, nobele gouverneur-generaal; na zijn ambt neergelegd te hebben, kon hij van Indië, zijn Batavia niet scheiden; hij bleef er wonen, zich bezig houdend met natuurkundige studies. Beschermmer, waardeerder van geestelijke arbeid als hij was, had deze vrome regent de kerk waarlijk lief. Zijn vorstelijk geschenk van vijf grote zilveren schotels en bekers en schenkkanen voor de bediening van het avondmaal was meer dan een gebaar van royaliteit — daar sprak zijn hart uit. Op het nachtdaalszilver van de Willemskerk der 19de eeuw stond een versje gegraveerd; het was een gedichtje van Camphuys, namelijk zijn eigen grafschrift:

Mijn aardse camphuys was vergaan.
Mijn tabernakel kon niet staan.
Doch ik zag op een vast gebouw
dat eeuwig zijn en duren zou
een plaats, door Jezus toegeleid
en in Zijns Vaders huis bereid.
Welzalgig is die man zijn lot,
die heeft een timmering bij God.

Aldus verwoordde deze eenvoudige calvinist de machtige troost der uitverkiezing.

Wanneer deze man heen is, komt de 18e eeuw in zicht. De compagnie gaat langzaam bergafwaarts, en het schijnt, of er dan ook matheid over de kerk en de dienaren des Woords komt, een verstarring. Men doet nog groot, bombastisch soms, maar het wil niet meer: de geest is geblust. De vaderlandse kerk doet nog geweldig orthodox, maar van zendingsbesef (zo het er al was) kwam het niet tot enige daden.

In de nadagen der compagnie gaf de kerk, en wat er nog van de zedingsarbeid overgebleven was, eenzelfde beeld te zien als de verschrompelende, loffelike maatschappij zelf. Tal van eilanden en plaatsen zijn zonder herders en leraren. Aandoenlijk zijn de klachten van de Bataviase kerkeraad, die zich altijd de voogd over het Indisch kerkelijk leven voelt. Hij jammert over de toenemende ijverloosheid, driest ongelooft zelfs, over het afsterven van de besten der gemeente.

De compagnie ging naar haar dood, en met haar het kerkelijk instituut, dat te zeer bij haar gratie geleefd had. Studenten, die met een compagnie-beurs voor Indisch predikant gestudeerd hadden, stortten hun geld terug, om zich vrij te maken van hun verplichtingen. Het geheel der correspondentie, in de 17de eeuw soms verkwikkend van optimisme en idealisme, van geloofsplannen en daadkracht, heeft tegen het einde der 18de eeuw een sombere, neerslachtige toon.

Dan, vlak na een klacht van Batavia over het diepe verval van godsdienst en zeden, over het toenemende ongelooft, spotzucht en onverschilligheid, lezen we:

„Waarde medebroeders,

Op de 19e December van het jaar 1797 is een genootschap opgericht, waaraan wij de naam gegeven

hebben van Nederlands Zendingsgenootschap ter voortplanting en bevordering van de christelijke godsdienst, bijzonder onder de heidenen. Wij hebben de eer hiervan kennis te geven aan de respectieve synoden der Nederlandse kerken in deze republiek, niet twijfelende, of de synoden zullen ons gaarne ondersteunen in de uitvoering van het werk, dat wij onder opzien tot onze Here en Meester op ons genomen hebben, ten einde gezamenlijk te arbeiden aan de belangen van Jezus' rijk, met terzijdestelling van alles, wat daaraan hinderlijk zou kunnen zijn.”

De reacties hierop van de provinciale synoden zijn in het algemeen gunstig, al worden er natuurlijk „maren” gehoord: zo mag vooral de vaderlandse kerk er geen nadeel onder lijden, (alsof dit mogelijk was!); zo moeten de examens der zendingen in handen der classis blijven, en op de leer moet scherptelijk gelet worden.

Intussen was de grote winstpost, dat de arbeid op een zuiverder basis kwam te staan. Met de semie-staatsbevoogding door middel van een handelsmaatschappij was het gedaan. Wellicht is een „zuiverder basis” te veel gezegd. Was het fundament, waarop de zending der 19e eeuw bouwde, wel door de oude Hollandse zending gelegd?

Het komt mij voor, dat het zendingsbesef der Nederlandse christenheid pas bewust werd, en vorm kreeg door het *reveil*. Dit heeft de zending als het ware op een nieuw, een eigen fundament geplaatst

Vergun mij ten slotte, lezer, die het geduld en de belangstelling had, mij tot hier te volgen, een parallel te trekken tussen de tijd der geboorte van het Nederlands Zendingsgenootschap in 1797 en thans.

Wintermaand 1797: op het moment van het bankroet der compagnie hadden onze broeders de geloofsmoed, de zaak der zending van voren af aan te beginnen. Gescheiden van de koloniën; in oorlogstijd; in een gedesorganiseerde „Bataafse republiek” zonder Oranje; kortom in een ondergaande staat; namen zij het belachelijk-overmoedige besluit, de zending in de Nederlandse overzeese gewesten opnieuw te organiseren! Weinig schepen hadden de kans, van het vaderland uit in de Oost te komen. En nochtans — besluiten nemen, of de zaak nog normaal functioneerde.

1947. Precies 1½ eeuw later. Het koninkrijk in doodsgevaar; opnieuw rijst het beeld voor ons van een „ondergaande staat” in een revolutionair tijds-gewricht; een (zogoed als) bankroete „compagnie”, die de Indische zaak voor gezien houdt, abdiceert en bewilligt in de schikkingen der executeurs-testamentair...

De heren besluiten maar, en doen maar. Nochtans gevoelt een volksdeel, dat niet mag, niet kan, niet wil geloven in de blijvende ondergang van zijn staat, dat de scheiding van onze overzeese gebiedsdelen géén onherroepelijke is. Een onbedriegelijk symptoom van dit gevoelen is de rust, waarmee de voorbereiding van het afgebroken, grotendeels vernietigde zendingswerk voortgaat. Mensen mogen besluiten, wat ze willen — Gods werk gaat door. Zijn rijk is er — want het is komende.